

Ремінська Ю. Ю.,
аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОНТОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МІЖНАРОДНОГО ВИЯВУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ)

ONTOLOGICAL PREREQUISITES FOR THE RULE OF LAW INTERNATIONAL DIMENSION (THEORETICALLY-LEGAL ARGUMENTATION)

Стаття присвячена дослідженню умов, необхідних для міжнародного вияву ідеї верховенства права. Особливу увагу приділено концептуальному розмежуванню міжнародного верховенства права та його інтернаціоналізованого виміру. Автор окремо зупиняється на питанні систематизації передумов міжнародного виміру верховенства права. Зроблено висновок, що такі передумови є основними детермінантами, що встановлюють набір умов, необхідних для раціональної структури розвитку верховенства права з точки зору міжнародних відносин.

Ключові слова: верховенство права, міжнародне верховенство права, міжнародний вияв верховенства права, передумови міжнародного вияву верховенства права, фактори міжнародного вияву верховенства права.

Стаття посвячена исследованию условий, необходимых для международного проявления идеи верховенства права. Особое внимание уделяется концептуальному разграничению международного верховенства права и его международного измерения. Автор отдельно останавливается на вопросе систематизации предпосылок международного измерения верховенства права. Сделан вывод, что такие предпосылки являются основными детерминантами, устанавливающими набор условий, необходимых для рациональной структуры развития верховенства права с точки зрения международных отношений.

Ключевые слова: верховенство права, международное верховенство права, международное проявление верховенства права, предпосылки международного проявления верховенства права, факторы международного проявления верховенства права.

The article touches upon the problem of conditions, essential for the rule of law idea in its international manifestation. Particular attention is given to the conceptual delimitation of international rule of law from its international dimension. Special emphasize is placed on the systematization of the prerequisites for the rule of law international manifestation. It is concluded, such prerequisites are the basic determinants establishing the set of conditions necessary for the rational framework of the rule of law development from the international relations perspective.

Key words: rule of law, international rule of law, international dimension of the rule of law, preconditions for international dimension of the rule of law, factors of international dimension of the rule of law.

Ідея верховенства права є ефективною та такою, що відображає усі аспекти правових відносин тільки у разі, якщо в процесі її промоції будуть враховані умови, що зумовлюють цільовий інтерес суб'єктів міжнародного права у відповідних організаційно-правових коопераціях. Отже, зазначена проблематика є константно актуальною у зв'язку з постійними дискусіями міжнародних та національних експертів стосовно напрямів та дієвості проведення кампаній просування верховенства права на національному рівні.

Рівень наукової розробки теми зумовлений значимістю самої ідеї верховенства права, дослідженням якого в різних його аспектах займалися вітчизняні та зарубіжні правники. Зокрема, серед останніх: Я. Ваутерс, Р.Е. Гудін, Т. Каразерс, М. Кенатейк, Т. Нардін, А. Нолкемпер, Г.Ф. Ост, Н. Хачез, А. Херд, С. Честермен, Б.С. Чіміні. У вітчизняній юридичній літературі проблемі верховенства права (зокрема його міжнародної маніфестації) присвячені праці С. Головатого, К. Горобця, С. Дудар, М. Козюбри, І. Куровської, С. Максимова, Б. Малишева, О. Петришина, П. Рабіновича.

Проте, незважаючи на часте оперування терміном «верховенство права», нині юридична наука не пропонує єдиного, уніфікованого визначення цього поняття. Не є виключенням і міжнародний вияв вказаного концепту.

Важливим вбачається визначення та упорядкування відповідних передумов, за яких ідея верховенства права існує, розвивається та вдосконалюється у збалансованому правовому міжнародному форматі.

Зазначимо, що аспекти саме такої взаємодії не були комплексно вивчені у науковій літературі. Тому метою поточного дослідження є проведення комплексного аналізу передумов міжнародного вияву верховенства права, що допомагають зрозуміти сутнісні аспекти цієї концепції у розрізі міжнародно-правових відносин. Зазначена мета зумовила вирішення завдань, які доцільно сформулювати як структурні елементи статті. Так, параграф 1 вирішує питання вибору методологічного підходу до визначення поняття міжнародного вияву верховенства права. Параграф 2 присвячений теоретичному обґрунтуванню важливості вивчення специфічних умов онтологізації верховенства права в рамках міжнародного правового дискурсу. Ключовим завданням параграфу 3 виступає упорядкування таких умов, шляхом їх логічної систематизації.

1. Міжнародний вияв верховенства права: методологічний підхід до сутності

Для максимально повного і всебічного дослідження будь-якого правового явища важливим є осмислення його *понятійного компоненту*.

Вважаємо, що розгляд сутнісних умов функціонування концепту верховенства права на міжнародному рівні варто розпочати з усвідомлення кількох концептуальних положень, що містяться у дослідженнях професора Амстердамського університету А. Нолкемпера. На думку вченого, концептуалізація верховенства права на міжнародному рівні передбачає:

1) інтернаціоналізоване (власне міжнародне) верховенство права, що означає застосування принципів верховенства права (розробка яких була започаткована ще англійським юристом Дайсі) до міжнародного правового порядку;

2) інтернаціоналізацію верховенства права як процес, що охоплює використання міжнародно-правових інструментів для ефективного застосування верховенства права у визначеній країні [9, с. 1–4; 10, с. 3].

Зазначена позиція, безумовно, підлягає врахуванню, але з одним суттєвим уточненням. На наш погляд, між запропонованими вченим формулюваннями дефініцій відсутнє чітке семантичне розмежування. У першому випадку йдеться про «інтернаціоналізоване» верховенство права як інструмент взаємодії у міжнародних відносинах. Зміст другої дефініції охоплює процес тієї ж самої інтернаціоналізації, але у національному контексті. Переконані, що у цьому контексті виникає понятійна плутанина, що не дозволяє провести смислово демаркацію одного поняття від іншого. Натомість ефективнішим вбачається реконструювати терміни, позначивши їх як «міжнародне верховенство права» та «інтернаціоналізоване верховенство права» (або міжнародний вияв верховенства права).

Вказані вище тези свідчать, що міжнародне верховенство права є однією з тих усталених категорій, якою в іноземній юридичній літературі позначають або міжнародний стандарт взаємовідносин між державами як суб'єктами міжнародного права; або політико-правовий інструмент міжнародного співробітництва між усіма суб'єктами міжнародного права з метою досягнення конкретних цілей (забезпечення безпеки, миру або вирішення міжнародних конфліктів шляхом, що передбачає застосування правових методів).

Значно менше розроблена у науковій літературі друга модель верховенства права, що викликано, на нашу думку, зосередженістю наукової спільноти переважно на дискусіях, що стосуються відмінностей міжнародного верховенства права від його національної версії (наприклад, [12, с. 299–300; 4, с. 376].

Із викладеного випливає необхідність теоретико-правового розмежування схожих за своєю природою, але різних за своїм призначенням концептах. Тому як методологічний орієнтир запропонуємо два окремих поняття, що позначають окреслені вище явища:

а) міжнародне верховенство права, концептуальна схема якого зводиться до характеристики якості міжнародної правової системи як середовища політичної взаємодії держав, які є незалежними суб'єктами міжнародного права;

б) міжнародний вияв верховенства права, концептуальна схема якого зводиться до характеристики якості міжнародної правової системи як організаційно-правової основи взаємодії суб'єктів права (держав, міжнародних інституцій) у сфері міжнародних відносин із метою модернізації національних правових систем; відображає ступінь теоретичної модернізації суб'єктами міжнародного права концепту верховенства права з її подальшим «перенесенням», адаптацією до вітчизняного правового порядку.

Теоретико-правовий інтерес становить саме міжнародний вияв верховенства права, оскільки ця категорія здатна передати динаміку взаємного правового впливу, що виявляється через взаємодію міжнародної та національної правових систем. Тому методологічний потенціал означеної категорії зумовлюється, насамперед, необхідністю «теоретизації» правового регулювання в частині удосконалення національних концепцій верховенства права на міжнародному рівні.

2. Поняття онтологічних передумов міжнародного вияву верховенства права

Існування конкретного правового явища завжди пов'язують із певними попередніми умовами, постулатами або припущеннями, відповідно до яких таке явище діє. У той же час в юридичній науковій літературі (як зарубіжній, так і науковій), незважаючи на гостру полеміку стосовно визначення оптимального підходу до верховенства права, недослідженими залишаються питання стосовно онтологічних передумов його існування.

При цьому онтологічні передумови міжнародного вияву верховенства права необхідно відрізнити від *факторів*, що безпосередньо впливають на ефективність його функціонування.

Різниця полягає, насамперед, у напрямках, в межах яких здійснюється змістовний вплив на сам концепт. У першій ситуації відображається зовнішній компонент вияву. Тобто під передумовами варто розуміти ті суттєві умови та обставини, за яких виникає необхідність у сутнісній модернізації верховенства права суб'єктами міжнародного права на глобальному рівні. Фактори, навпаки, варто розглядати як такі, що відображають внутрішній компонент верховенства права і є тими чинниками, що впливають на дієвість процесу імплементації «інтернаціоналізованого» верховенства права в національні правові системи. Іншими словами, фактори являють собою рушійну силу процесу транспозиції міжнародного вияву верховенства права, що зумовлює його перебіг і визначає його окремі риси для конкретної національної правової системи. Якщо передумови характеризують можливість модифікації концепту верховенства права на інституційно-міжнародному рівні, то фактори нерозривно пов'язані з ефективністю самого процесу просування верховенства права в країнах, які цього потребують. Своєю чергою, дослідження таких факторів дасть змогу побудувати теоретичну схему переліку критеріїв ефективності правової політики просування верховенства права.

Вивчення міжнародного вияву верховенства права крізь призму механізму різноманітних факторів висуває на перший план їх упорядкування у дві основних групи (рис. 1).

Перша група утворюючих факторів призначена матеріалізувати потребу у правовій регламентації форм та змісту інструментів просування верховенства права суб'єктами міжнародного права у відповідні національні правові системи (характеризують матеріальний аспект просування верховенства права). Ключовим завданням другої групи факторів є створення інструментів процесуальної регламентації діяльності, пов'язаної із просуванням верховенства права відповідними суб'єктами міжнародних правовідносин; така процедурна регламентація покликана забезпечити правові механізми сприяння удосконалення національних версій верховенства права (тобто такі фактори характеризують процесуальний аспект просування верховенства права).

Враховуючи запропоноване вище смислове розмежування, під *онтологічними передумовами* функціонування міжнародного вияву верховенства права варто розуміти як опорні детермінанти, що формують сукупність умов, необхідних для виникнення, існування або зміни концептуальної схеми розробки практичних механізмів ефективної реалізації моделі верховенства права на рівні міжнародної взаємодії відповідних суб'єктів права у сфері стимулювання рецепції оптимальних практик функціонування досліджуваного концепту.

3. Систематизація онтологічних передумов функціонування верховенства права у його міжнародному вияві

Дослідження поняття онтологічних передумов функціонування міжнародного вияву концепту верховенства права дає змогу *систематизувати* такі передумови наведеним нижче чином.

– *Наявність суб'єктів, що володіють міжнародною правосуб'єктністю* (тобто здатність конкретного суб'єкта права бути учасником міжнародних правовідносин, що виявляється у можливості створювати конкретні правові інструменти). Така передумова передбачає: а) здатність мати права та обов'язки, а також нести відповідальність у разі порушення загальновизнаних норм міжнародного права; б) здатність створювати юридичні інструменти захисту прав (йдеться про правовий вплив таких інструментів) [11, с. 28].

– *Спільний інтерес* міжнародного співтовариства діяти в рамках загальноприйнятих правил поведінки. Уточнюючи, варто зауважити, що під «загальновизнаними правилами поведінки» мають розуміти не тільки етичні стандарти та моральні відносини та установки світової спільноти, але й загальноприйняті норми міжнародного права, які визнаються як законне джерело, «які або вимагають певної поведінки від суб'єктів міжнародного права як результат загальнопоширеної та послідовної практики держав стосовно сприйняття деяких цінностей (наприклад, захист недоторканності прав людини, заборона геноциду, рабства та расової дискримінації), або такі

Рис. 1. Групи факторів, що впливають на ефективність міжнародного вияву верховенства права

правила, що встановленні загальними принципами міжнародного права за відсутності спеціального правового регулювання. Ці принципи впливають із норм, широко прийнятих усіма або більшістю сучасних демократичних правових систем» [6, с. 267]; по-друге, видається, що поняття «спільний інтерес» формується в рамках закону. Незважаючи на досить абстрактну природу, з глобальної точки зору, поняття спільного інтересу може бути визначене як захищені міжнародним правом і виражені у загальних принципах або відображені в *ius cogens* (або ж зобов'язаннях *erga omnes*) універсальні людські цінності, утворені на перетині ідеального та реального, які мають важливе значення для належного функціонування світового суспільства [1, с. 41]. Зрештою, дія в рамках загальноприйнятих правових норм передбачає дотримання державами принципу міжнародного суверенітету [5, с. 63].

– *Цільовий розвиток* системи міжнародного права. Уточнюючи, необхідно вказати, що мова не йде про системний характер та необхідність здійснення кодифікації усіх джерел міжнародного права. Йдеться про цілеспрямованість усього міжнародного законодавства, його орієнтацію на розвиток та функціонування в умовах постійних політико-правових, політичних та соціально-економічних викликів. Іншими словами, норми міжнародного законодавства мають бути розроблені та встановлені на основі загальних тенденцій розвитку суспільних відносин. Цілеспрямований розвиток міжнародного права може бути визначений як процес, за допомогою якого норми міжнародного права змінюються або створюються з метою врегулювання якісно нових правових відносин, результатом чого виступає задоволення суспільних потреб [7, с. 19].

– *Превалювання загальних правових інструментів* регулювання процесів, пов'язаних з адаптацією міжнародних норм до норм, що діють у межах національних правових систем. Водночас, з урахуванням можливих наслідків глобалізації, важливою вважається необхідність «руйнування кордонів між міжнародним правом та національними законами у сфері практичної площини їх застосування. Адже як і приватна практика, державна юридична діяльність зазвичай вирішує питання пов'язані з регулюванням відносин як міжнародним, так і внутрішньодержавним законодавством однієї чи кількох країн» [2].

– *Система міжнародних інституцій, яка належним чином функціонує*. Це формулювання автоматично не має асоціюватися з процесом централізації здійснення влади на міжнародному рівні. Така організація вимагає, насамперед, від міжнародних установ здійснювати свою діяльність у рамках закону та виконувати функції, передбачені їх статутами (установчими документами).

– *Придатний механізм застосування юридичної відповідальності* стосовно усіх реципієнтів інтернаціоналізованого концепту верховенства права, які недотримали та/або порушили правила транспозиції цього концепту з міжнародного на національний

рівень. Такий механізм має застосовуватися до усіх без виключення суб'єктів [3, с. 39].

Підбиваючи підсумок розгляду питання про систематизацію передумов функціонування міжнародного вияву верховенства права, варто зазначити, що запропонований перелік не є назавжди сформованим, статичним і тим, що не підлягає зміні (розширенню), оскільки форми вияву цього концепту під впливом об'єктивно-діалектичних та правових факторів розвиваються в змістовному сенсі, що дає змогу виокремлювати поряд з традиційними нові підходи до їх систематизації.

У результаті проведеного аналізу доцільно сформулювати наведені нижче висновки.

1. Верховенство права є одним з основних концептів сучасної юридичної науки і практики. В умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів у розвитку правових відносин особливої актуальності набуває діяльність суб'єктів міжнародного права у сфері просування ідеї верховенства права у національні правові порядки. Розгорнуте й вичерпне визначення будь-якого поняття неможливе без виявлення та систематизації відповідних передумов для розгляду такого явища у конкретній правовій площині.

2. Як суттєвий методологічний орієнтир необхідно провести чітке термінологічне розрізнення між міжнародним верховенством права та його виявом на міжнародному рівні. Міжнародне верховенство права – це стандарт політичної взаємодії держав – незалежних суб'єктів міжнародного права. Міжнародний вияв верховенства – це інструмент організаційно-правової взаємодії суб'єктів права на міжнародному рівні з метою модернізації національної правової системи шляхом просування основних ідей верховенства права. Перший концепт вказує на екстернаціоналізацію мети верховенства права – забезпечувати рівність у взаємовідносинах держав як суб'єктів міжнародного права, здатність слугувати інструментом ефективного та справедливого вирішення міжнародних юридичних конфліктів. У той же час концепт міжнародного вияву верховенства права має значно більший теоретико-методологічний потенціал, оскільки охоплює увесь процес транспозиції структурних елементів національного варіанту верховенства права на рівень міжнародних відносин із метою їх удосконалення та подальшого просування у внутрішньодержавні законодавства. Інкorporація відповідних стандартів відбувається у результаті вивчення динаміки взаємного правового впливу, що виявляється через взаємодію міжнародної та національних правових систем.

3. Визначення сутності міжнародного вияву верховенства права передбачає необхідність дослідження тих умов та постулатів, які зумовлюють, пояснюють доцільність удосконалення цієї ідеї у рамках визначеного рівня правової реальності. Тому систематизація таких передумов дає змогу пізнати один з онтологічних аспектів вияву верховенства права.

При цьому такі передумови необхідно відрізняти від факторів, що впливають на ефективність транспозиції верховенства права та створення діє-

вих механізмів його просування. Отже, фактори є рушійною силою процесу адаптування програм просування верховенства права у взаємовідносини між національними урядами та їх громадянами. Такі фактори можна визначити як суттєві обставини, вимоги та явища суспільного життя, правової дійсності, які становлять сутність екстерналізації теоретичної конструкції верховенства права, зумовлюють зміст і форми його просування в національні правові порядки, впливають на виявлення потреб та інтересів суб'єктів міжнародного права з метою розроблення відповідних механізмів такого просування.

4. Онтологічні передумови міжнародного вияву верховенства права – це опорні детермінанти, що формують сукупність умов, необхідних для виникнення, існування або зміни концептуальної схеми розробки практичних механізмів ефективної реалізації моделі верховенства права на рівні міжнародної

взаємодії відповідних суб'єктів права у сфері стимулювання рецепції оптимальних практик функціонування досліджуваного концепту.

5. Вивчення міжнародної практики просування верховенства права дало змогу систематизувати онтологічні передумови: а) наявність суб'єктів, що володіють міжнародною правосуб'єктністю; б) спільний інтерес міжнародного співтовариства діяти в рамках загальноприйнятих правил поведінки; в) цільовий розвиток системи міжнародного права; г) превалювання загальних правових інструментів регулювання процесів, пов'язаних з адаптацією міжнародних норм до норм, що діють у межах національних правових систем; г) система міжнародних інституцій, яка належним чином функціонує; д) придатний механізм застосування юридичної відповідальності стосовно усіх реципієнтів інтернаціоналізованого концепту верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Benedek B., Feyter K.De, Ketteman M.C. The Common Interest in International Law: Intersentia Ltd. 2014. 348 p.
2. Bishop W.W. The International Rule of Law. 1961. No 59 (4). Michigan Law Review. URL: <http://www.jstor.org/stable/1286235> accessed 21 October 2017 (дата звернення 20.02.2018).
3. Farrall J.M. United Nations Sanctions and the Rule of Law. Cambridge University Press. 2007. Vol. 56. 574 p.
4. Hurd I. The international rule of law and the domestic analogy. Global Constitutionalism. 2015. №4. P. 365–395.
5. Inocencio F.G. I. Reconceptualizing Sovereignty in the Post-National State: Statehood Attributes in the International Order: The Federal Tradition: AuthorHouseUK.2014. 314 p.
6. International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, transformation, and Persuasion / ed. by Sh. Dinah: OUP Oxford. 2011. 676 p.
7. Joyner Ch.C. International Law in the 21st Century: Rules for Global Governance: Rowman & Littlefield Publishers. 2005. 384 p.
8. Nijman J.E. The Concept of International Legal Personality. An Inquiry into the History and Theory of International Law: T.M.C. Asser Press. 1st ed. 2004. 512 p.
9. Nollkaemper A. The Bifurcation of International Law: Two Futures for the International Rule of Law. Amsterdam Law School. Research Paper No. 5. 2011. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1825976 (дата звернення 18.02.2018)
10. Nollkaemper A. Accountability and the Rule of Law at International Level URL: <http://www.mzes.unimannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/reports/report%20Accountability%20and%20Rule%20of%20Law.pdf> (дата звернення: 18.02.2018)
11. Portmann R. Legal Personality in International Law: Cambridge University Press. Cambridge Studies in International and Comparative Law. 2013. Vol. 70. 362 p.
12. Wouters J. Introduction. The International Rule of Law: European and Asian Perspectives. Revue Belge De Droit International. URL: 2013 http://fr.bruylant.larciergroup.com/ressource/extra/9782802746447/R%CE%92DI_N_13_2_web%20intro.pdf (дата звернення 20.02.2018).